

Sint-Katelijnevest – tussen Wijngaardbrug en Korte Nieuwstraat

Antwerpen, provincie Antwerpen

2024A29

ARCHEOLOGIENOTA

VERSLAG VAN RESULTATEN

RUBEN WILLAERT NV

8200 SINT-MICHIELS-BRUGGE

TEN BRIELE 14 | BUS 15

AUTEUR:

A. Schoups

ERKEND ARCHEOLOOG:

A. Schoups (OE/ERK/Archeoloog/2020/00015)

© Ruben Willaert NV, Sint-Michiels-Brugge, 2023

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Ruben Willaert NV. Ruben Willaert NV aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	1
INLEIDING	2
1. BUREAUONDERZOEK	3
1.1 BESCHRIJVEND GEDEELTE	3
1.1.1 Administratieve gegevens	3
1.1.2 Het projectgebied	6
1.2 ASSESSMENT	11
1.2.1 Landschappelijk kader	11
1.2.2 Historisch kader	15
1.2.3 Archeologisch kader	26
1.3 SYNTHESE FASE BUREAUONDERZOEK	29
1.3.1 Interpretatie en datering	29
1.3.2 Verwachting en conclusies	30
BIBLIOGRAFIE	31
BIJLAGE	33

INLEIDING

Deze archeologienota wordt opgesteld naar aanleiding van de voorgenomen plannen tot het heraanleggen van de Sint-Katelijnevest tussen Wijngaardbrug en de Korte Nieuwstraat te Antwerpen. De oppervlakte van het plangebied bedraagt 1850m², terwijl de geplande ingrepen een oppervlakte van ongeveer 1850m² beslaan.

Het projectgebied situeert zich volgens het gewestplan in een zone die bestemd is als woongebied met cultureel, historische en/of esthetische waarde. Het gebied situeert zich binnen een vastgestelde archeologische zone, namelijk de historische stadskern van Antwerpen. Deze archeologienota wordt opgemaakt omdat de gecombineerde oppervlakte van de geplande bodemingrepen meer dan 100m² bedraagt en de gecombineerde oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de aanvraag betrekking heeft meer dan 300m² bedraagt.

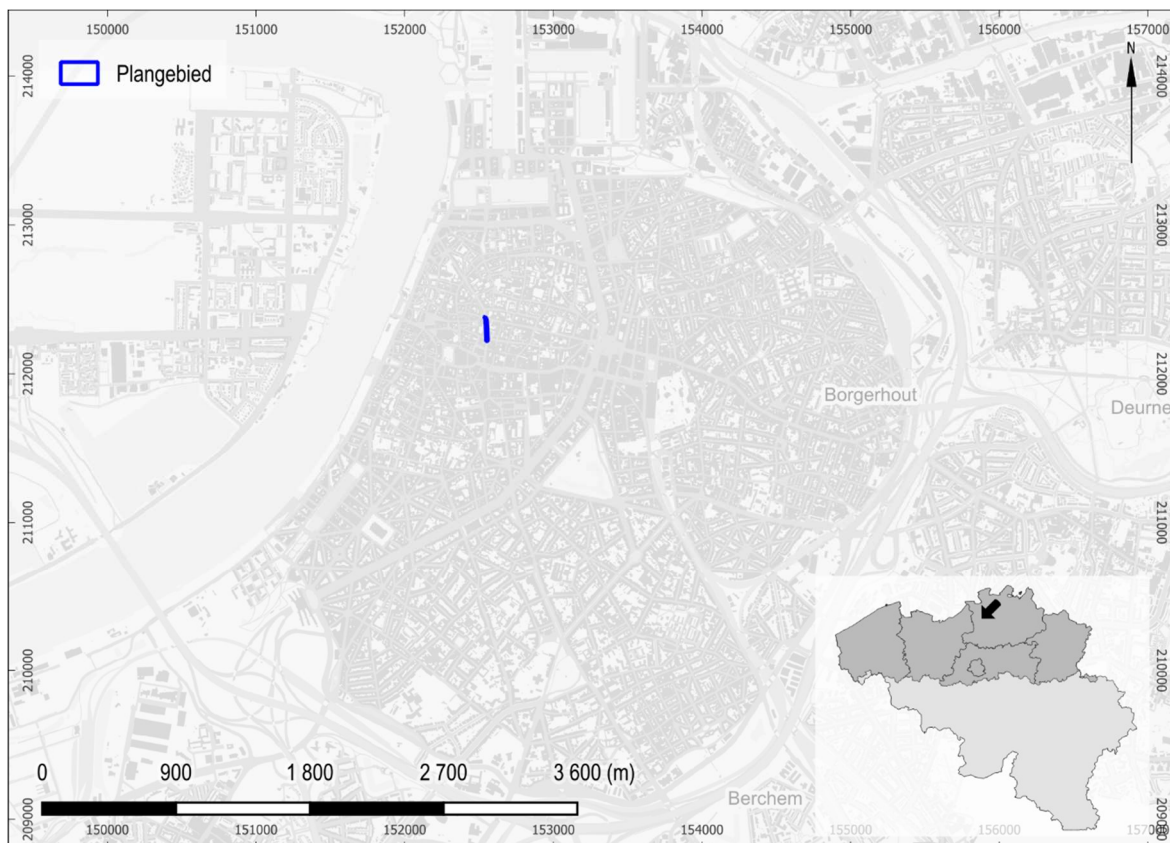
RUBEN WILLAERT NV is aangesteld om een archeologienota op te stellen, die in de eerste plaats zal bestaan uit een bureaustudie, met het oog op een advies zoals uitgesteld vooronderzoek, een opgraving en/of werfbegeleiding of de vrijgave van het terrein.

1. BUREAUONDERZOEK

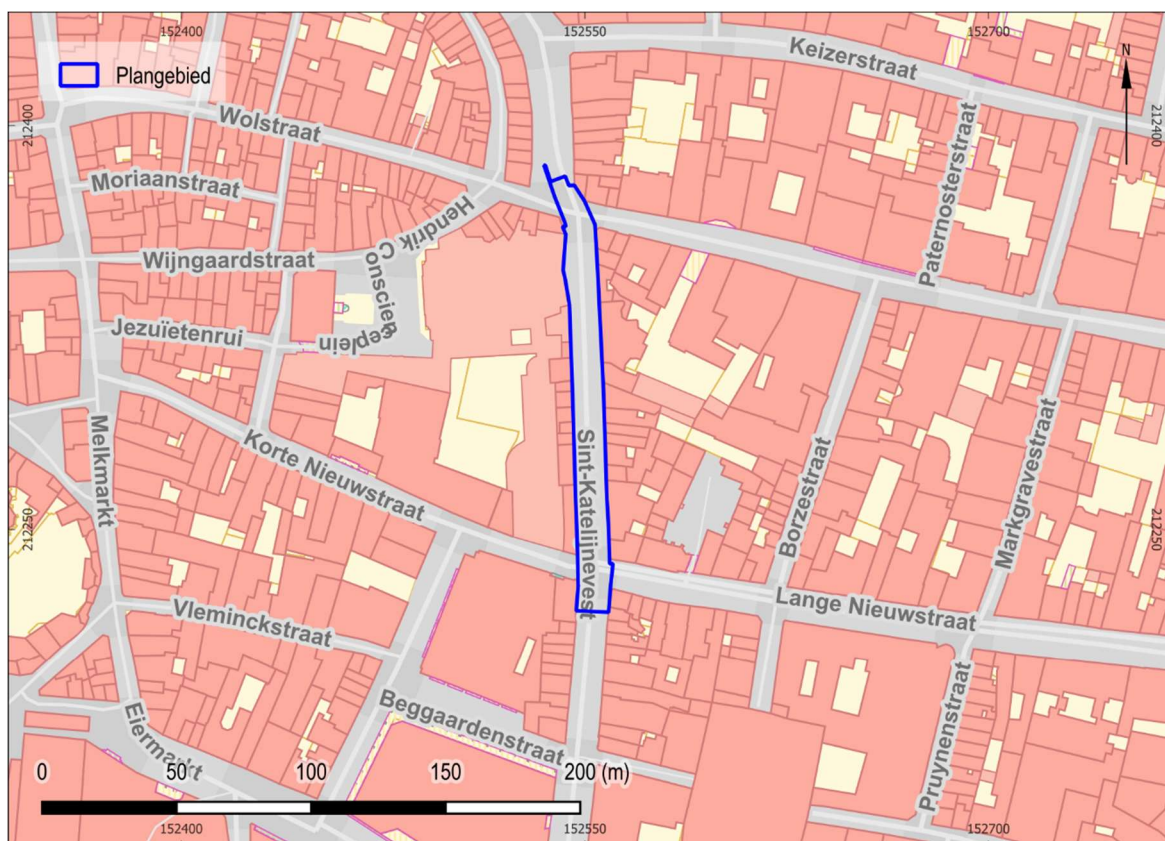
1.1 BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1.1 Administratieve gegevens

Projectcode	2024A29
Erkenningsnummer	OE/ERK/ARCHEOLOOG/2015/0069
Locatie Plangebied	Sint-Katelijnevest – tussen Wijngaardbrug en Korte Nieuwstraat Antwerpen Figuur 1
Kadastrale gegevens	Gemeente Antwerpen, afdeling 1, sectie A, openbaar terrein.
Coördinaten	X: 152.535,2 – Y: 212.384,8 X: 152.559,3 – Y: 212.218,6
Oppervlakte plangebied	1850m ²
Oppervlakte bodemingrepen	1850m ²
Plannen initiatiefnemer	Heraanleg van de Sint-Katelijnevest.

Figuur 1: Situering van projectgebied in ruime omgeving op de GRB-basiskaart (© geopunt)

Figuur 2: Situering projectgebied op de GRB-basiskaart (© geopunt)

1.1.1.1 *Vraagstelling met betrekking tot het onderzochte gebied*

“Het archeologisch vooronderzoek beoogt vast te stellen of er een archeologische site aanwezig is op een terrein, wat de karakteristieken en de bewaringstoestand van deze site zijn, wat haar relatie is met het landschap, welke waarde ze heeft, en hoe ermee moet omgegaan worden in het kader van bodemingrepen en wetenschappelijk onderzoek.”

– CGP 4.0; p. 28

Op basis van verscheidene parameters, zoals de nog aanwezige erfgoedwaarden, de landschapshistoriek, topografie, geomorfologie, bodemgebruik, vegetatie, en ingreephistoriek, wordt een waardering van het archeologisch potentieel binnen het afgebakende projectgebied opgesteld. Hiertoe wordt een stapsgewijze onderzoeksprocedure doorlopen, waarbij de vraagstelling steeds teruggekoppeld wordt naar volgende kernpunten:

- Zijn er mogelijk archeologische waarden in het plangebied aanwezig, en zo ja, wat is de specifieke archeologische verwachting?
- Worden eventuele archeologische resten bedreigd door de geplande werkzaamheden?
- Is het plangebied voldoende onderzocht en zo nee, welke vorm van nader archeologisch onderzoek kan worden geadviseerd?

1.1.1.2 *Werkwijze en strategie van het vooronderzoek fase bureauonderzoek*

Ruben Willaert NV werd aangesteld om deze archeologienota op te stellen, met in eerste instantie de uitvoer van een bureauonderzoek. Dit bureauonderzoek werd uitgevoerd onder leiding van een erkend archeoloog van RUBEN WILLAERT NV. De geplande ingrepen werden tijdens het bureauonderzoek afgewogen tegen de voorhanden zijnde gegevens relevant voor het projectgebied op bodemkundig, landschappelijk, historisch-cartografisch en archeologisch vlak.

De archeologienota werd opgemaakt middels *Office*- en *Adobe*-software. Het bijhorend kaartmateriaal werd aangemaakt in een GIS-omgeving. Hierin werden de ontwerpplannen ingeladen en geprojecteerd ten opzichte van diverse kaartlagen die raadpleegbaar zijn op geopunt.be, dov.vlaanderen.be, geo.onroerenderfgoed.be, cartesius.be en de website van de centraal archeologische inventaris [CAI]¹. De geraadpleegde literatuur, de digitale bronnen en het kaartmateriaal zijn te vinden in de bijlage.

¹ De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen en andere sites met erfgoedwaarde; onder dezelfde noemer verzamelen we alle opgestelde archeologienota's vanaf 2015.

1.1.2 Het projectgebied

1.1.2.1 *Archeologische voorkennis*

Binnen het plangebied heeft, voor zover bekend, nog geen eerder archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Het gebied grenst echter wel aan enkele waarnemingen uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI 366302, 366172 en 366294). Deze waarnemingen handelen over delen van de stadsvest en de Sint-Katelijnepoort en zullen onder paragraaf 1.2.3 verder behandeld worden.

1.1.2.2 *Ruimtelijke situering en huidige situatie*

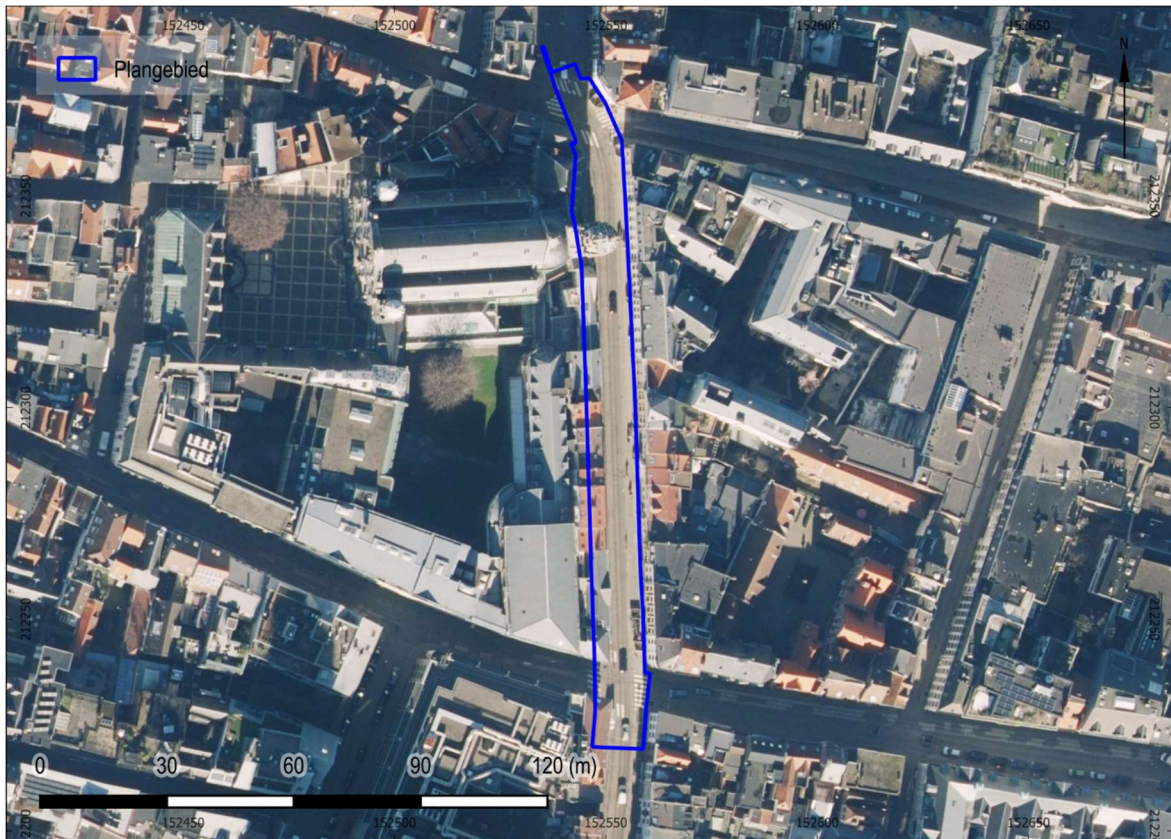
Het plangebied situeert zich in de historische stadskern van Antwerpen, op ongeveer 210m ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Het gebied omvat een deel van de Sint-Katelijnevest, tussen het kruispunt met de Wijngaardbrug en Kipdorp in het noorden en het kruispunt met de Korte en de Lange Nieuwstraat in het zuiden.

Aan beide zijden van het plangebied zijn verschillende bouwhistorische waarden gelegen, zoals de Sint-Carolus Borromeuskerk, het Jezuïtencollege en Institut Saint Ignace, een aantal winkelhuizen en burgerhuizen in neoclassicistische stijl, second-empirestijl of Louis-Philippestijl. Hier wordt later in het bureauonderzoek nog op teruggekomen.

Momenteel is het gebied reeds in gebruik als wegenis met tramsporen. Het bevindt zich binnen de tramlus, die de Korte Nieuwstraat, de Korte Koepoortstraat, de Wolstraat en Wijngaardbrug, Kipdorp, de Sint-Jacobsmarkt en de Kipdorpbrug omvat. Onder en langs de bestaande wegenis zijn ook reeds nutsleidingen gelegen.

Figuur 3: Foto's van de huidige situatie. Boven: noordelijk deel met aan de linkerkant de Sint-Carolus Borromeuskerk. Onder: zuidelijk deel met rechts het college. (©Google Street View)

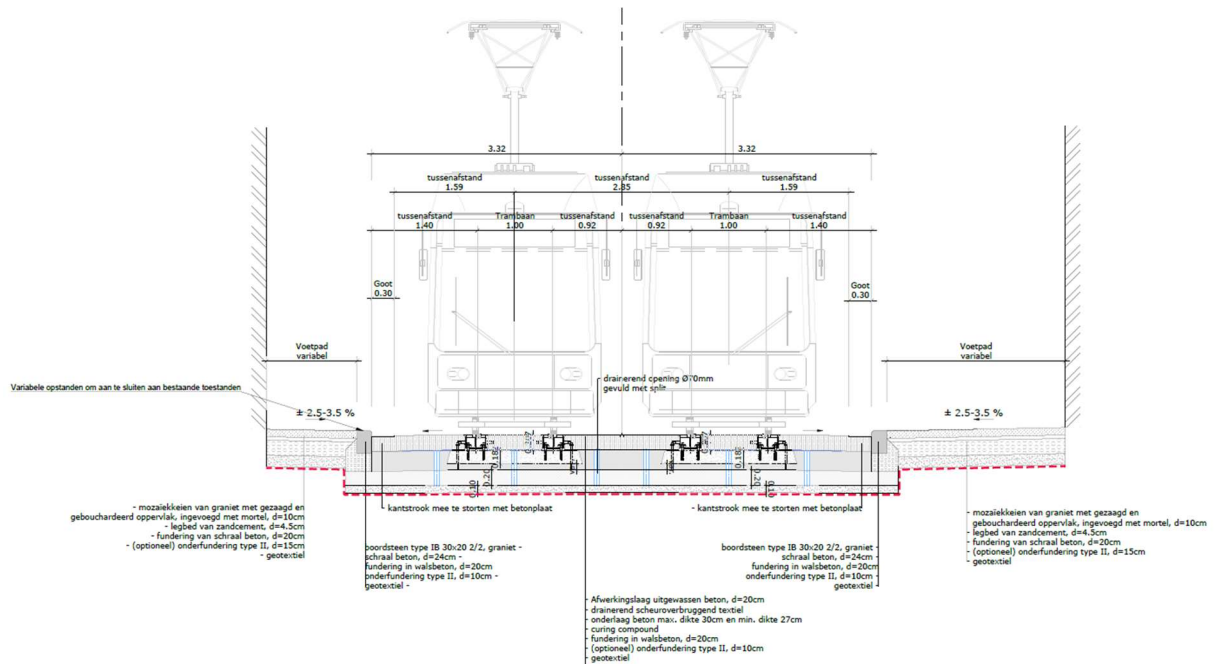
Figuur 4: Situering plangebied op de orthofotomosaïek uit 2023 (©Geopunt)

1.1.2.3 Geplande bodemingrepen

Het doel van de geplande werken is om de tramsporen, wegenis en riolering heraan te leggen. Eerder werd al een vergunning aangevraagd voor de vernieuwing van de tramlus van de Sint-Jacobsmarkt tot de Lange Nieuwstraat. De huidige werken vormen een uitbreiding op dit project.

De plannen worden in bijlage toegevoegd (bijlage 1).

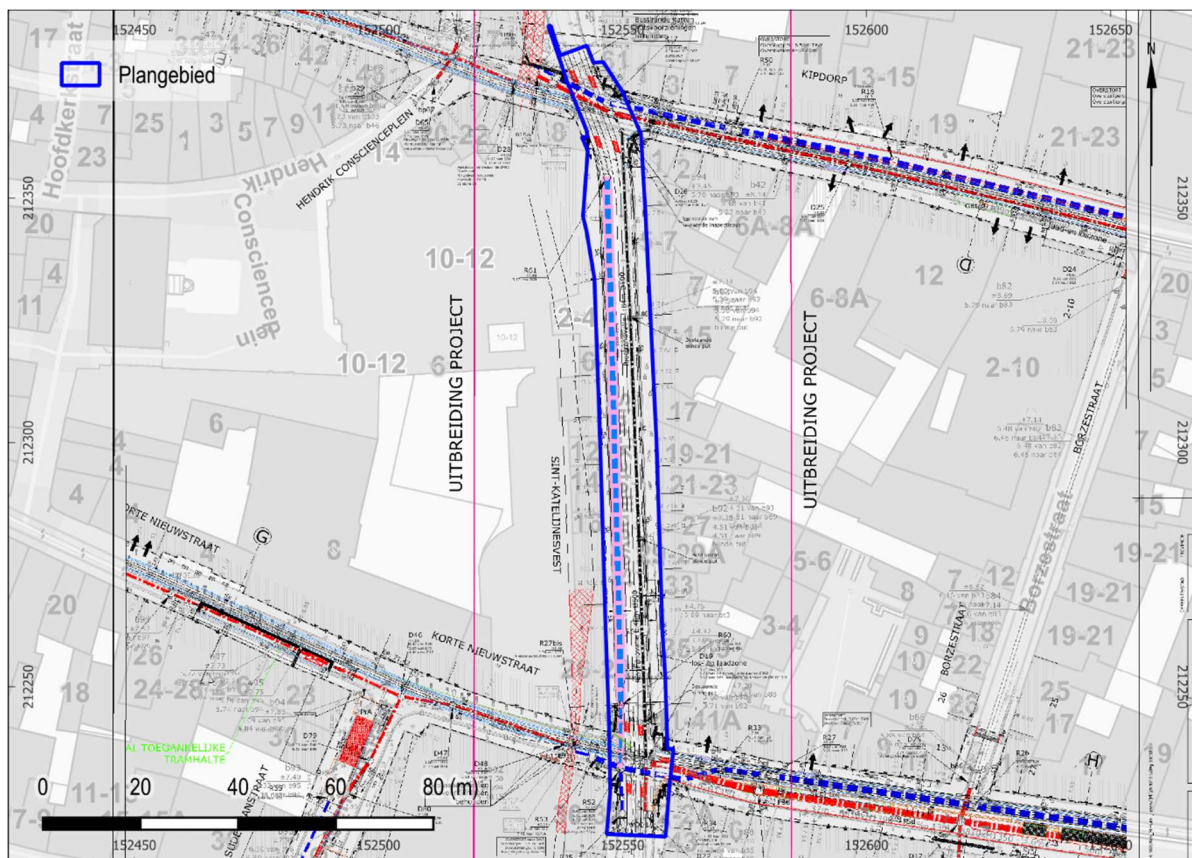
Binnen het plangebied zal opnieuw een dubbel tramspoor aangelegd worden over de weg. De weg, inclusief tramsporen en kantstroken, zal een dikte van ongeveer 80cm krijgen (afb. 5). De breedte van de weg zal ongeveer 7,84m bedragen. Langs beide zijden van de weg komen nieuwe voetpaden te liggen. De breedte van de voetpaden is variabel, maar de dikte zal ongeveer 50cm bedragen. Deze werken zullen niet dieper reiken dan de diepte van de bestaande structuren.

Figuur 5: Doorsnede van de geplande weg met tramspoor en voetpaden. (Bron: opdrachtgever.)

De bestaande gemengde riolering blijft behouden als vuilwaterriolering en zal enkel gerenoveerd worden. Bijkomend wordt een nieuwe hemelwaterriolering aangelegd, zodat een gescheiden systeem bekomen wordt. De aanleg van de nieuwe riolering zal dieper reiken dan de bestaande structuren en dus het bodemarchief bedreigen. De nieuwe riolering start net ten zuiden van het kruispunt tussen de Sint-Katelijnevest en de Wijngaardbrug, op een diepte van 2,31m -mv. Net voor het kruispunt met de Korte en Lange Nieuwstraat komt de leiding op een diepte van 2,15m -mv te liggen. Om de leiding aan te leggen zal een sleuf van ongeveer 2,1m breed uitgegraven worden. Vervolgens wordt een smallere buis gebruikt om de riolering aan te sluiten op de leiding onder het kruispunt. De diepte van deze leiding varieert tussen 1,27m -mv en 1,18m -mv en deze zal aangelegd worden in een sleuf van ongeveer 1,5m breed.

De nutsleidingen worden op een diepte van ongeveer 80cm -mv aangelegd.

Figuur 6: Rioleringsplan. (Bron: opdrachtgever.)

1.2 ASSESSMENT

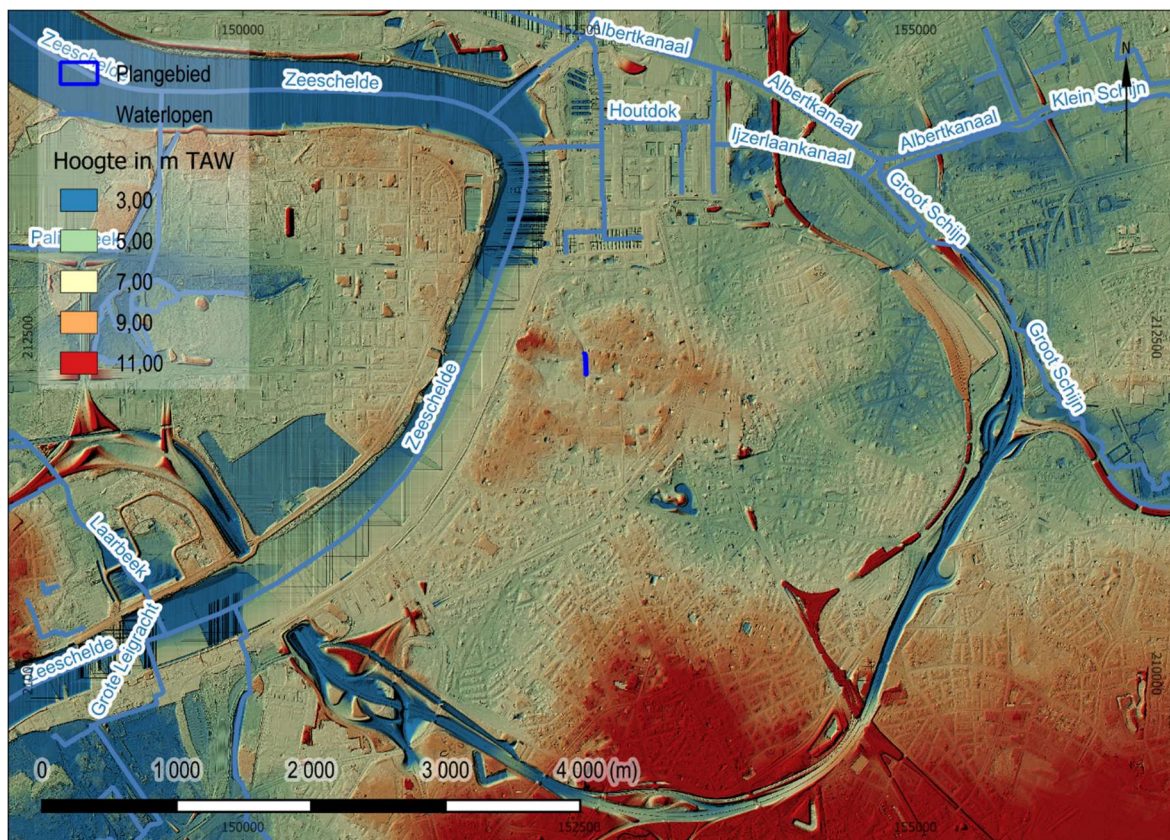
1.2.1 Landschappelijk kader

Aardkundige en hydrografische situering

Het plangebied is in een stedelijk gebied gelegen, op ongeveer 660m ten oosten van de Zeeschelde. Het situeert zich in een hoger gelegen zone binnen de historische stadskern van Antwerpen.

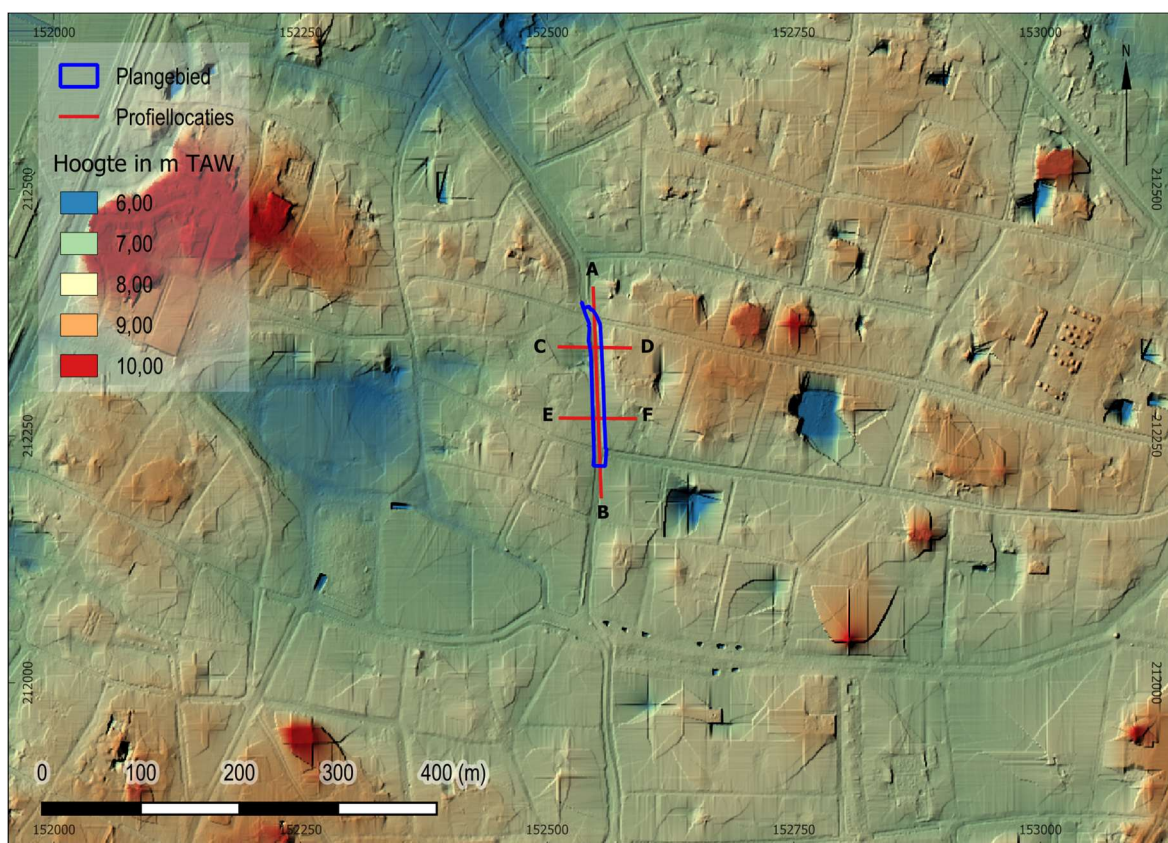
Antwerpen ontwikkelde zich nabij de samenloop van de Schelde en de Schijn. Hoewel het grondgebied van de stad zich op de beide oevers van de Schelde bevindt, ontwikkelde de historische stadskern zich op de rechteroever. De Scheldekaaien werden tussen 1877 en 1885 rechtgetrokken, wat een grote invloed had op de oude stadskern. Zo kende het oorspronkelijke onregelmatige verloop van de rivier enkele uitsprongen, waarvan de Werf en een uitsprong nabij de Sint-Michielsabdij de belangrijkste zijn.²

Het plangebied situeert zich op een hoogte tussen ongeveer 7m en 7,5m TAW. Het gebied is dus eerder vlak (profiel A-B), met in het noorden een lichte stijging en in het zuiden, ter hoogte van het kruispunt met de Korten en Lange Nieuwstraat een lichte daling van het terrein. De hoogteprofielen C-D en E-F tonen dat de weg lager gelegen is dan de omliggende gebieden. Enkel ten noordwesten van het plangebied is het terrein op een gelijkaardige hoogte gelegen (profiel E-F).

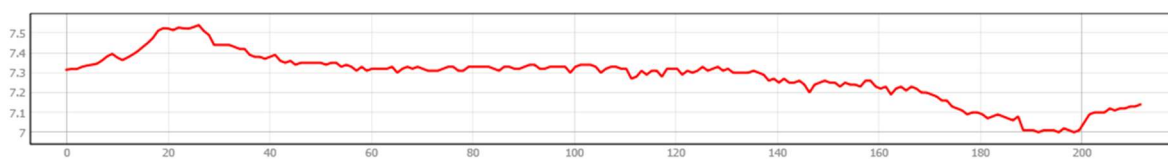

Figuur 7: Situering projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)

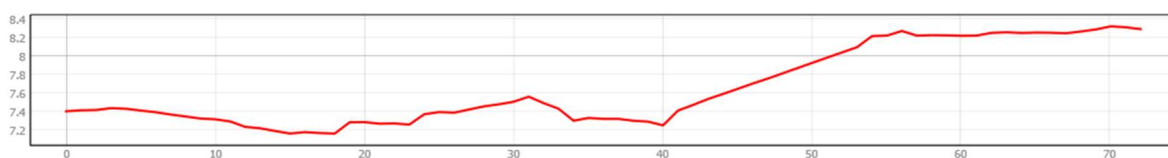
² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

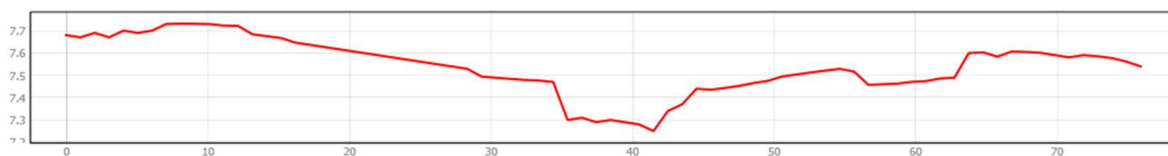
Figuur 8: Situering projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)

Figuur 9: Hoogteprofiel A-B.

Figuur 10: Hoogteprofiel C-D.

Figuur 11: Hoogteprofiel E-F.

Fysisch-geografische gegevens

Volgens de Tertiair geologische kaart komt in de omgeving van het plangebied de Formatie van Lillo voor. Virtuele boringen geven echter weer dat de jongste Tertiaire afzettingen uit de Formatie van Berchem bestaan.³ Deze schelprijke formatie bestaat uit fijne donkergroene tot zwarte erg glauconietrijke zanden en heeft vaak een goed ontwikkeld basisgrint. De formatie bevindt zich op de Formatie van Boom en werd tijdens het Mioceen afgezet door de ondiepe zee die toen deze regio bedekte.⁴ De Tertiaire afzettingen zouden op een diepte van ongeveer 11m -mv beginnen.⁵

Tijdens het Weichseliaan werd het gebied bedekt door eolische afzettingen, waarin er zich vervolgens bodems ontwikkelden. De Bodemkaart geeft weer dat het plangebied in een bebouwde zone gelegen is en dat het bodemprofiel dus mogelijk reeds aangepast of vernietigd werd door het ingrijpen van de mens. De aanwezigheid van wegenis, tramsporen en leidingen bevestigt dat de bodem reeds in zekere mate geroerd werd. Dit sluit echter niet uit dat onder de bestaande structuren nog archeologische sporen en resten aanwezig kunnen zijn. Vermoedelijk bestaat de ondergrond in de omgeving uit matig natte tot droge (mogelijk lemige) zandgronden.

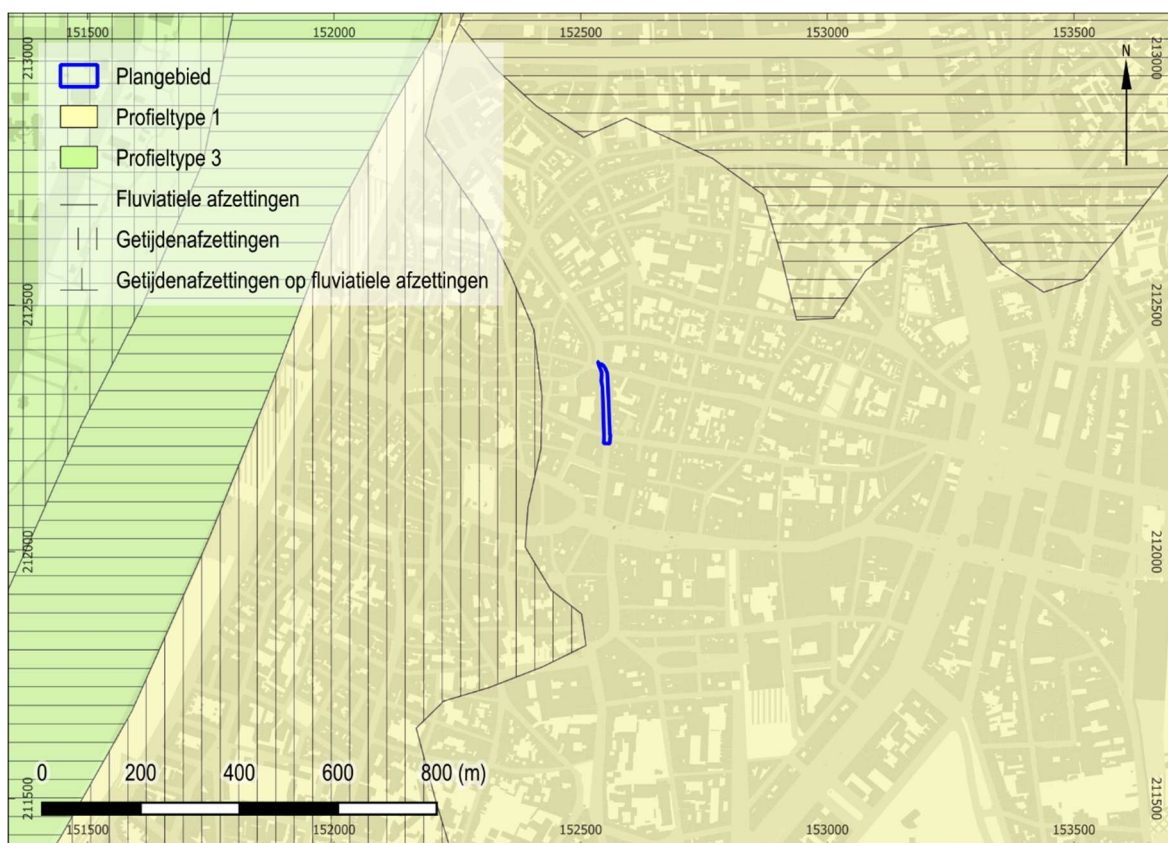

Figuur 12: Situering projectgebied op de Tertiair geologische kaart (© geopunt)

³ <https://www.dov.vlaanderen.be/portaal/?module=verkenner>, geraadpleegd op 04-01-2024.

⁴ Jacobs, P. et. al., 2010.

⁵ <https://www.dov.vlaanderen.be/portaal/?module=verkenner>, geraadpleegd op 04-01-2024.

Figuur 13: Situering projectgebied op de Quartair geologische kaart (© geopunt)

1.2.2 Historisch kader

Historische situatie

Het plangebied is in de historische stadskern van Antwerpen gelegen en omvat een deel van de Sint-Katelijnevest. Antwerpen is ontstaan aan de samenloop van de rivieren Schelde en schijn. Al tijdens de Romeinse Tijd was het gebied bewoond. Archeologische vondsten wijzen op een Gallo-Romeinse nederzetting uit de 2de en 3de eeuw, met uitlopers tot in de 4de eeuw en mogelijk zelfs 5de eeuw.⁶

Uit de Merovingische Tijd zijn tot nu toe nog geen bewoningssporen gekend. De eerste kerk, gewijd aan Petrus en Paulus, werd voor het eerst vermeld in 728 en zou binnen of nabij een Merovingische versterking of castrum gelegen zijn geweest. Zowel het castrum als de kerk verdwenen bij de inval van de Noormannen in 836, waarna in de late 9de eeuw een nieuwe versterkte handelsnederzetting opgericht werd. De burcht vormt het centrum van waaruit de middeleeuwse stad groeit. De eerste versterking bestond uit een aarden wal met gracht, mogelijk voorafgegaan door een palissade. In de 9de eeuw vormt de Schelde de grens tussen het Franse en Duitse rijk. Antwerpen is aan de Duitse zijde gelegen en de Duitse keizer Otto II bouwde de nederzetting, omstreeks 980, uit tot het versterkte centrum van een militair grensgebied. Mogelijk al in de 11de eeuw wordt de aarden wal omgeven door een imposante stenen burchtmuur. Vanaf de eerste uitbreiding van de burcht tot aan haar aaneengesloten vorm in de 16de eeuw, heeft Antwerpen vier min of meer duidelijk af te bakenen groeiprocessen doorgemaakt (afb. 14).⁷

In de tweede helft van de 11de eeuw wordt de groeiende agglomeratie omgeven door een watersingel of de zogenaamde 'ruiendriehoek'. Op deze manier ontstond een driehoekig woongebied rond de burcht. Het plangebied situeert zich net buiten deze driehoek (afb. 14), op de grens tussen de eerste en de derde stadsuitbreiding. De Onze-Lieve-Vrouwekerk, die vanaf 1124 de parochiekerk van Antwerpen is, situeerde zich buiten de 'ruienstad'. Rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk ontwikkelde zich in de 12de eeuw, en mogelijk al vroeger, een nieuw stadskwartier, dat rond 1200 omwald werd met een vestenlijn. Dit wordt gezien als de eerste stadsuitbreiding. De nederzetting werd op dat moment omgeven door een aarden wal met zes stenen poorten. Ook de Steenhouwersvest, de Lombardenvest en de Sint-Katelijnevest zijn op dat moment een feit. Hoewel Antwerpen nog geen stadsrechten had, had het wel alle uiterlijke kenmerken van een stad. De stadsrechten werden uiteindelijk in 1221 toegekend door Hendrik I van Brabant.⁸

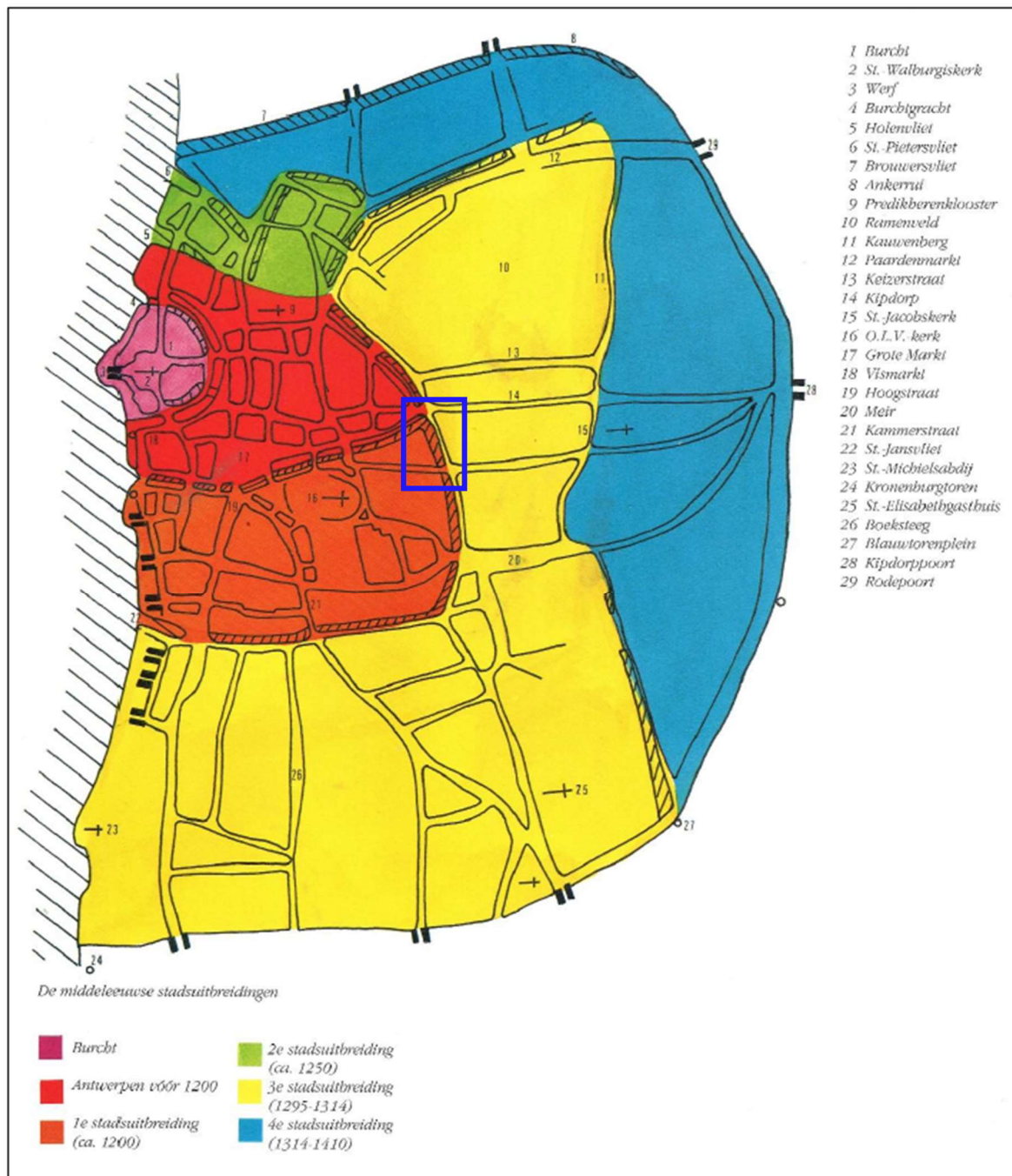
Rond 1250 werd een klein gebied ten noorden van de stad aangehecht, onder Hendrik III. De tweede stadsuitbreiding was daarmee een feit. In de 13de eeuw kende de handel en nijverheid een grote groei, met een opkomende lakennijverheid, haring- en zouthandel. Dit leidde tot een grote bevolkingstoename, waardoor de omwalde oppervlakte, tussen 1295 en 1314, verdrievoudigde. De bevolking bleef echter toenemen en in de periode tussen 1314 en 1410 volgde de vierde stadsuitbreiding. Vanaf dan tot in de 16de eeuw bleef de stadsgrens onveranderd.⁹

⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

⁷ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

⁸ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

⁹ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

Figuur 14: Weergave van de verschillende stadsuitbreidingen van Antwerpen, met situering van het plangebied (blauw). (Bron: opdrachtgever.)

In de 16de eeuw kende Antwerpen een grote bloei op sociaal, economisch en cultureel vlak. Het was op dat moment één van de belangrijkste havensteden naast Napels en Venetië. Er werden jaarbeurzen en jaarmarkten georganiseerd en verschillende internationale handelaren vestigden zich binnen de stadsmuren. Door de grote economische bloei en de grote bevolkingstoename die daaruit voortvloeide, maar ook door de militaire dreiging uit de Nederlanden, werd besloten om een nieuwe gebastonneerde omwalling aan te leggen. Ook de 'Nieuwstad', ten noorden van de tot dan bestaande omwalling, werd op dat moment mee

opgenomen binnen de muren. De Spaanse vesting werd in 1555 afgewerkt en in 1567 werd ten zuiden van de stad een citadel gebouwd in opdracht van de hertog van Alva.¹⁰

Na de val van Antwerpen in 1585 kwam er een einde aan de Gouden Eeuw. Door de sluiting van de Schelde in 1587 verloor Antwerpen ook aan belang op de handelsmarkt en vele inwoners verlaten de stad omwille van economische, maar ook religieuze redenen. Hierop volgde een periode van stilstand die twee eeuwen duurde. In deze periode worden de vesten echter wel onderhouden en worden er ravelijnen en lunetten aan toegevoegd. Door de contrareformatie vestigden zich ook verschillende nieuwe kloosterorden zich in de stad.¹¹

Onder Napoleon wordt de haven uitgebreid met onder andere de aanleg van twee nieuwe handelsdokken. Dit gebeurde met het doel om van Antwerpen een belangrijk commercieel en militair bolwerk te maken. Het militaire karakter van de stad werd onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en na de Belgische onafhankelijkheid nog sterker benadrukt door onder andere de bouw van een nieuwe verdedigingsgordel. De aanleg van de Brialmontvesting werd in 1858 aangevat, waarna de 16de-eeuwse omwalling gesloopt wordt.¹²

Tussen 1877 en 1885 werden de Scheldekaaien rechtgetrokken. De nieuwe kaai was 3,5km lang en voldoende hoog zodat toen ook grotere schepen konden aanmeren. Hierdoor werd het middeleeuwse burchtgebied echter zwaar aangetast. Zo verdwenen enkele straten en pleinen, de Werf en tal van huizen met historische en archeologische waarde.¹³

Historische kaarten

Uit de laatste eeuwen zijn voor grote delen van Vlaanderen kaartverzamelingen beschikbaar die in meer of mindere mate van detail een beeld geven van de historische ontwikkelingen in en rond het plangebied. Veel van deze verzamelingen zijn digitaal ontsloten en vormen als zodanig een archief van het Vlaamse landschap uit een periode waarin dit het meest aan menselijke invloeden onderhevig raakt. De oudste van deze kaarten dateert uit de 16de eeuw, de jongste betreffen satellietbeelden uit de laatste jaren. Aan de hand van deze kaarten zal de ontwikkeling van (de omgeving van) het plangebied in de Nieuwe en Nieuwste tijd geschetst worden.

Het plangebied situeert zich binnen de historische stadskern van Antwerpen, op de rand van de eerste stadsuitbreiding. In de 11de eeuw ontstaat de ruiendriehoek, een driehoekig woongebied rond de burcht omgeven door een watersingel. Het plangebied grenst in het zuidoosten aan deze driehoek. De eerste stadsuitbreiding vond plaats rond 1200. Op dat moment werd ook de Sint-Katelijnevest toegevoegd aan de binnenstad. De omwalling, die ongeveer samenvalt met het Plangebied, bestaat op dat moment uit een aarden wal met zes stenen poorten. Het gebied ten oosten van de Sint-Katelijnevest, en dus ook het plangebied, wordt tussen 1295 en 1314, tijdens de derde stadsuitbreiding, mee opgenomen binnen de stadskern.

¹⁰ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

¹¹ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

¹² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

¹³ Demeulemeester, 2022. & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>, geraadpleegd op 04-01-2024.

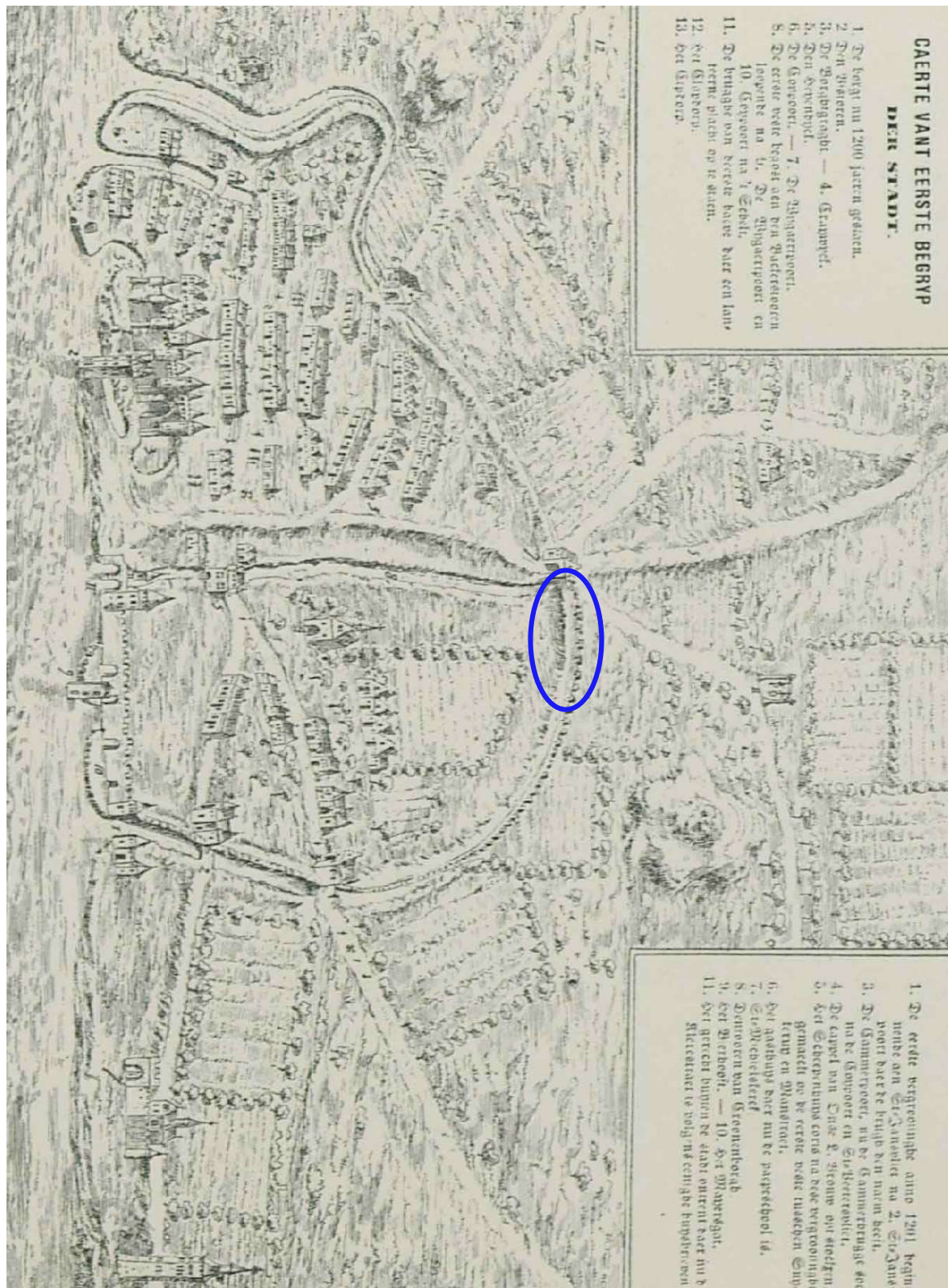
Afbeelding 15 toont een schets van de situatie in Antwerpen omstreeks het begin van de 13de eeuw. Noordelijk is de burcht met de ruiendriehoek zichtbaar en zuidelijk is het gebied rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk, dat tijdens de eerste stadsuitbreiding werd toegevoegd, zichtbaar. Het plangebied situeert zich aan de rand van de binnenstad, ter hoogte van de vesten.

De Sint-Katelijnevest strekt zich uit van de Wijngaardbrug tot de Meirbrug en werd genoemd naar de Katelijnepoort ter hoogte van de Korte Nieuwstraat. De vest werd rond 1320 met de grond gelijkgemaakt, nadat de derde stadsuitbreiding een feit was. De straat werd op de buitenkant van de gracht geopend. De poort bleef staan tot 1540 en de gracht werd rond 1819 gedempt. Aanvankelijk vormde de straat een smalle doorgang, maar rond 1855 werd ze verbreed ter gelegenheid van de opening van de Sint-Paulusstraat.¹⁴

In het noorden valt het plangebied samen met de Wijngaardbrug. Deze was gelegen op de samenvloeiing van de Minderbroedersrui en de Sint-Katelijnevest en klimt op tot de aanleg van de eerste ruien in de 12de eeuw. Rond 1200 werd deze vermoedelijk versterkt met een poort. De poort zou in de 15de eeuw volledig begroeid zijn met wijnranken en werd in 1517 gesloopt.¹⁵

¹⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/986>, geraadpleegd op 08-01-2024.

¹⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/1010>, geraadpleegd op 09-01-2024.

Figuur 15: Antwerpen omstreeks het begin van de 13de eeuw, met de situering van het plangebied in het blauw.
(Bron: <https://militairfgoed.digipolisweb.be/node/228>)

Op een kaart uit de 16de eeuw is te zien dat ter hoogte van het plangebied een straat aanwezig is, die langs beide zijden met huizen bebouwd is. In het westen wordt de vest gekruist door een zijstraatje en zowel ten westen als ten noorden van het gebied zijn oude ruïen zichtbaar.

Op een kaart uit het midden van de 17de eeuw is een kerk zichtbaar aan de Sint-Katelijnevest. De Sint-Ignatiuskerk werd gebouwd tussen 1615 en 1621 en werd door de Jezuïeten opgericht. De site van de Jezuïeten gaat terug op het 'huis van Aken', een grote patriciërs woning met binnenplaats uit 1539. Deze woning was gelegen op de hoek van de Korte Nieuwstraat en de verdwenen Spoystraat. In 1574 werd het huis opgekocht door de Jezuïeten en werd het ingericht als college. Het college verhuisde in 1607, waarna het gebouw dienst deed als professenhuis. In de loop van de 17de eeuw ontstond op de aanpalende gronden een barok gebouwencomplex, met onder andere de Sint-Ignatiuskerk. In functie van de bouwwerken werd de aanwezige rui overwelfd. In 1773 werd de Jezuïetenorde ontbonden door Paus Clemens XIV en werd de kerk gesloten. Na de heropening kreeg de kerk de naam Carolus Borromeus.¹⁶

Figuur 16: Uitsnede uit de kaart van Antwerpen uit 1565 door Virgilius Bononiensis, met situering van het plangebied in het blauw. (Bron: <https://dams.antwerpen.be/asset/M2MqqUJAPTtBliFSQcxqptum>)

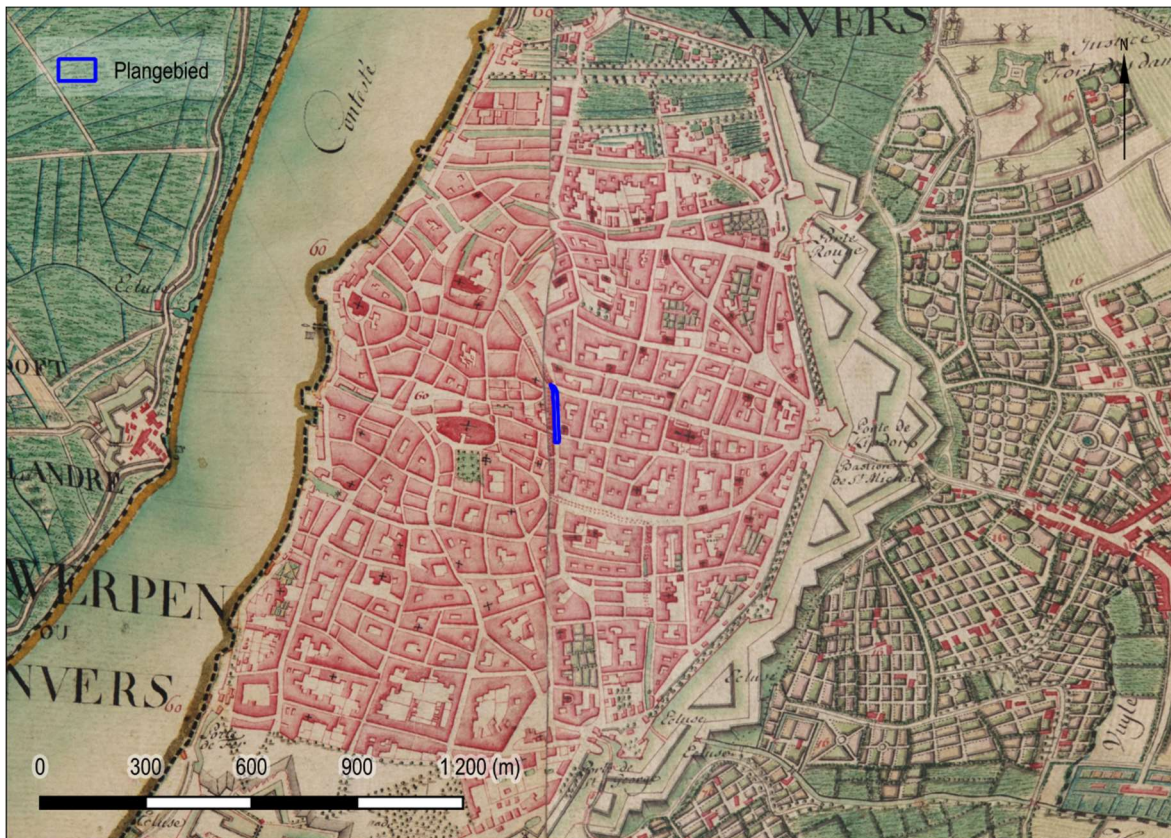
¹⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4118> & <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4266>, geraadpleegd op 08-01-2024.

Figuur 17: Uitsnede uit de kaart van Antwerpen uit 1649 door Joan Blaeu, met situering van het plangebied in het blauw. (Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Beleg_van_Antwerpen_%281646%29)

Op de 18de-eeuwse Ferrariskaart zijn geen duidelijke veranderingen waar te nemen. Hetzelfde geldt voor de 19de-eeuwse Vandermaelenkaart. Aan de straat zijn tot op heden voornamelijk gebouwen in second-empirestijl en Louis-Philippestijl, uit het midden van de 19de eeuw, gelegen.

Op de topografische kaart uit 1950-1970 en de luchtfoto's vanaf 1971 is de verdere evolutie van het straatbeeld zichtbaar.

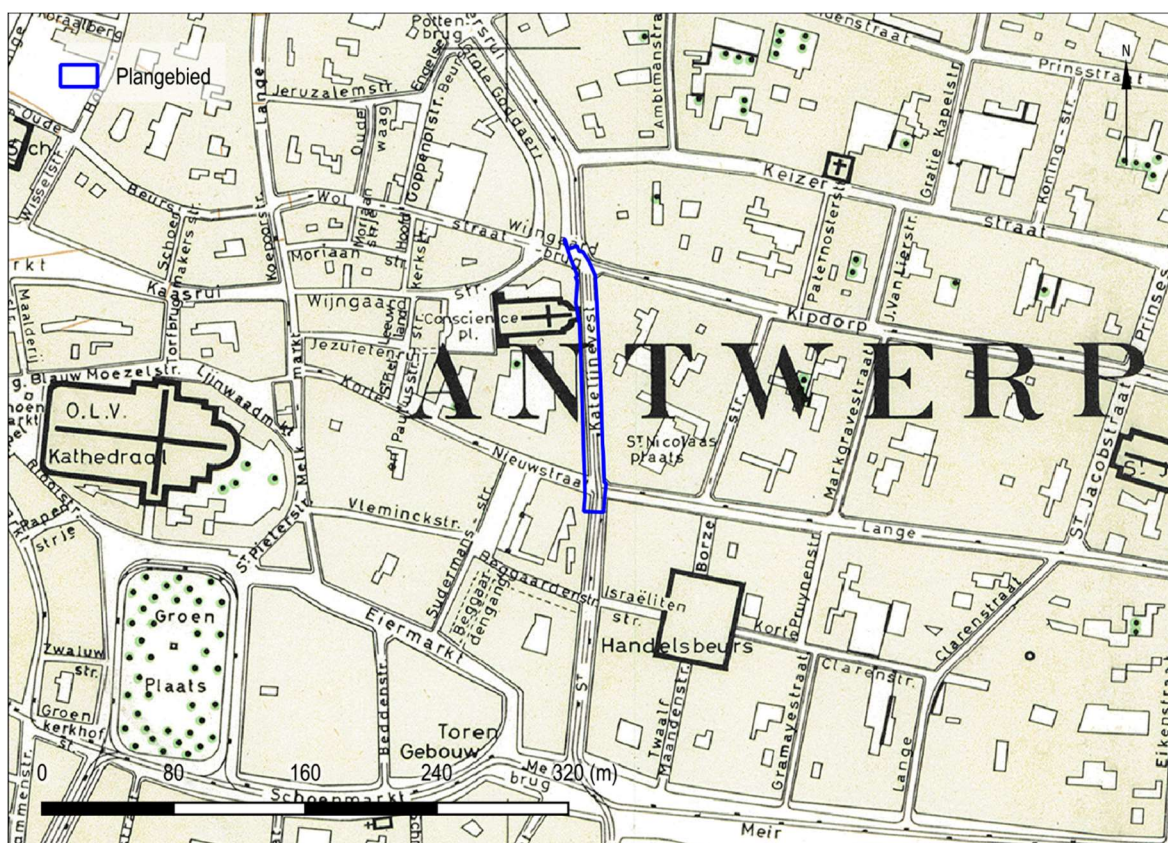
Figuur 18: Situering projectgebied op de Ferrariskaart (1771-1778) (© geopunt)

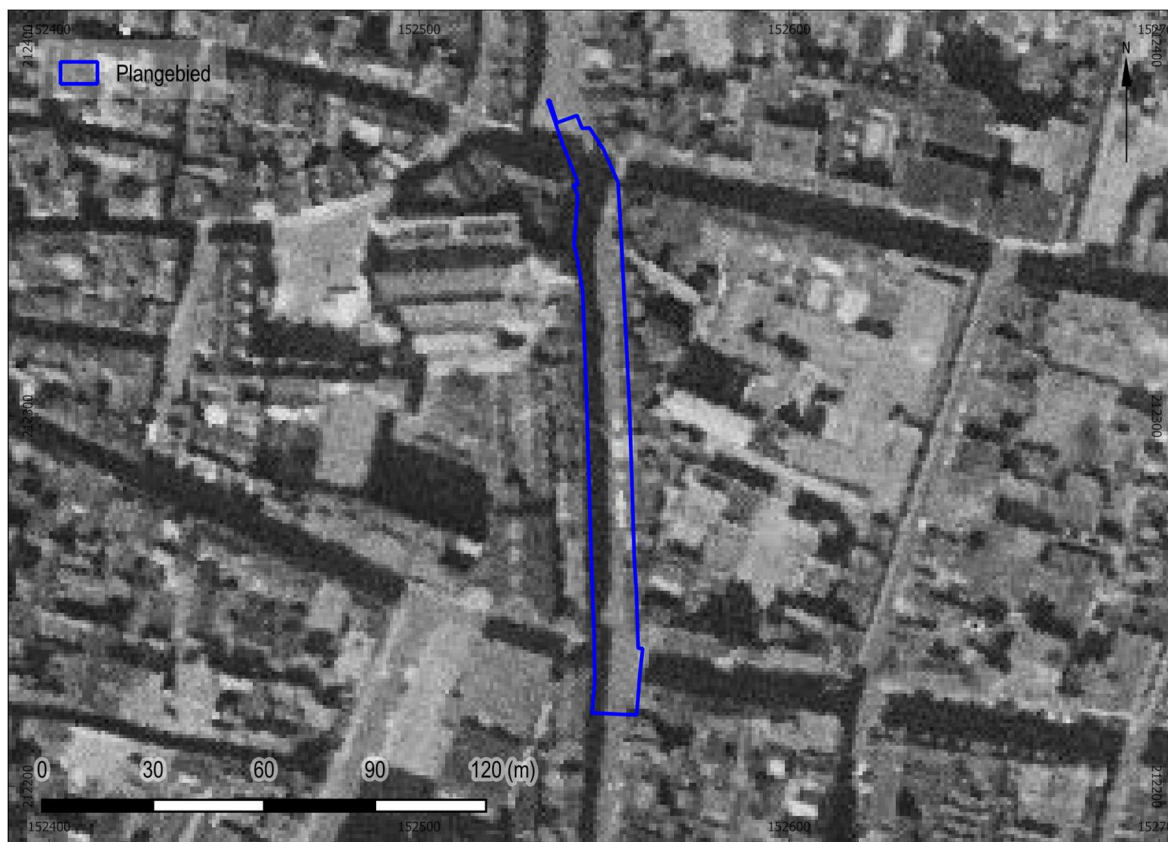
Figuur 19: Situering projectgebied op de Ferrariskaart (1771-1778) (© geopunt)

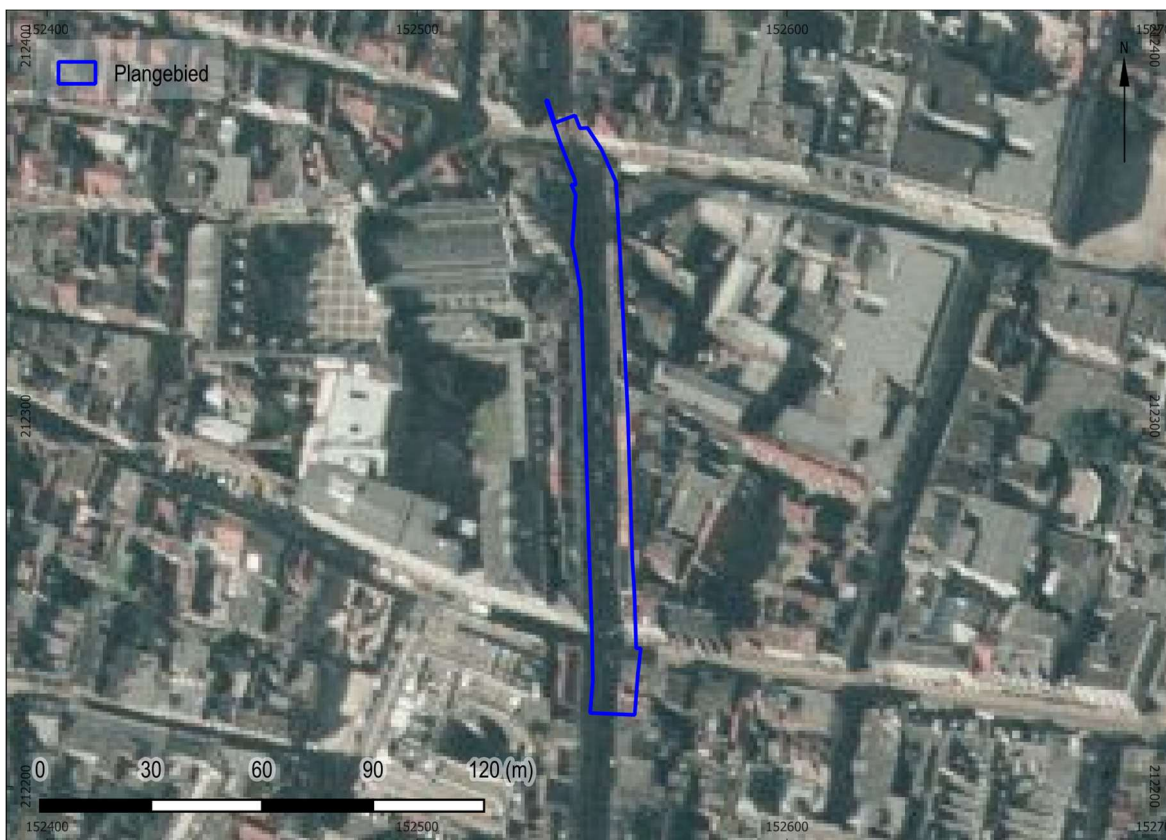
Figuur 20: Situering projectgebied op de Vandermaelenkaart (1846-1854) (© geopunt)

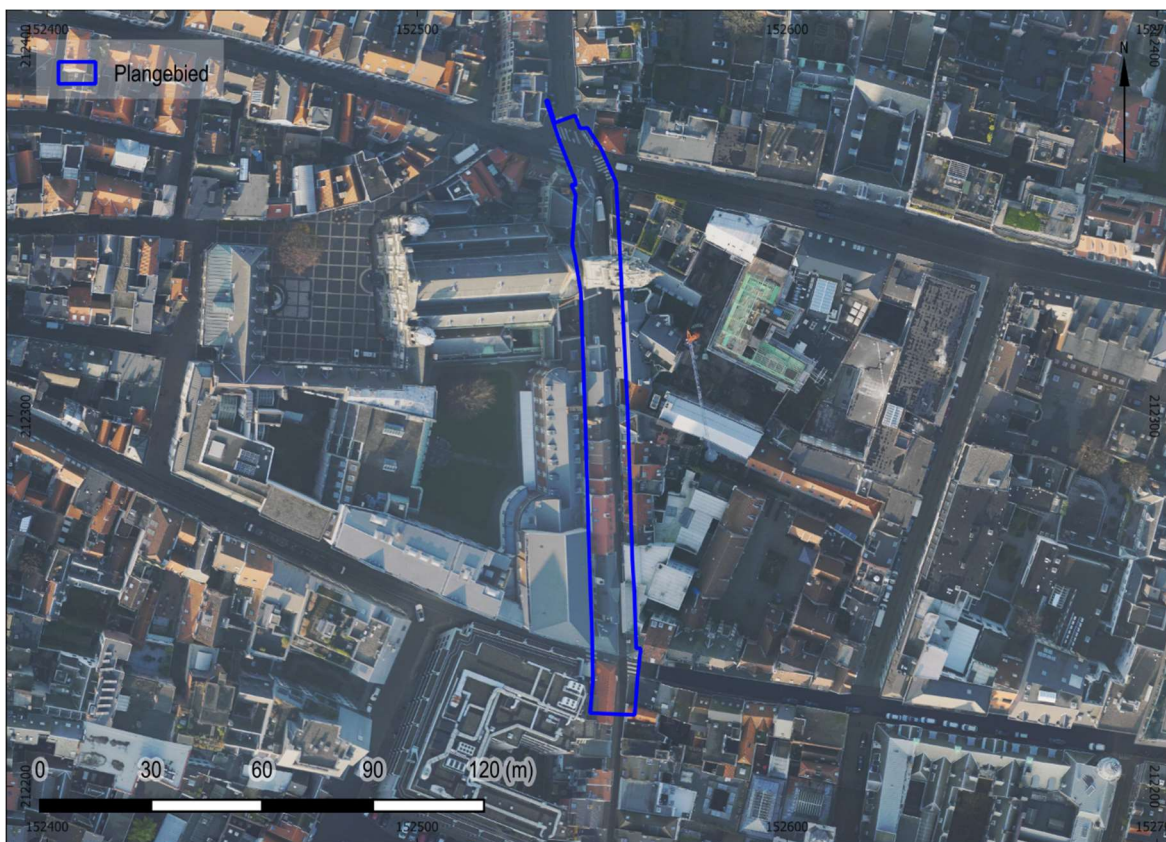
Figuur 21: Situering projectgebied op de topografische kaart uit 1950-1970 (© geopunt)

Figuur 22: Situering projectgebied op de orthofotomosaïek 1971 (© geopunt)

Figuur 23: Situering projectgebied op de orthofotomozaïek 1979-1990 (© geopunt)

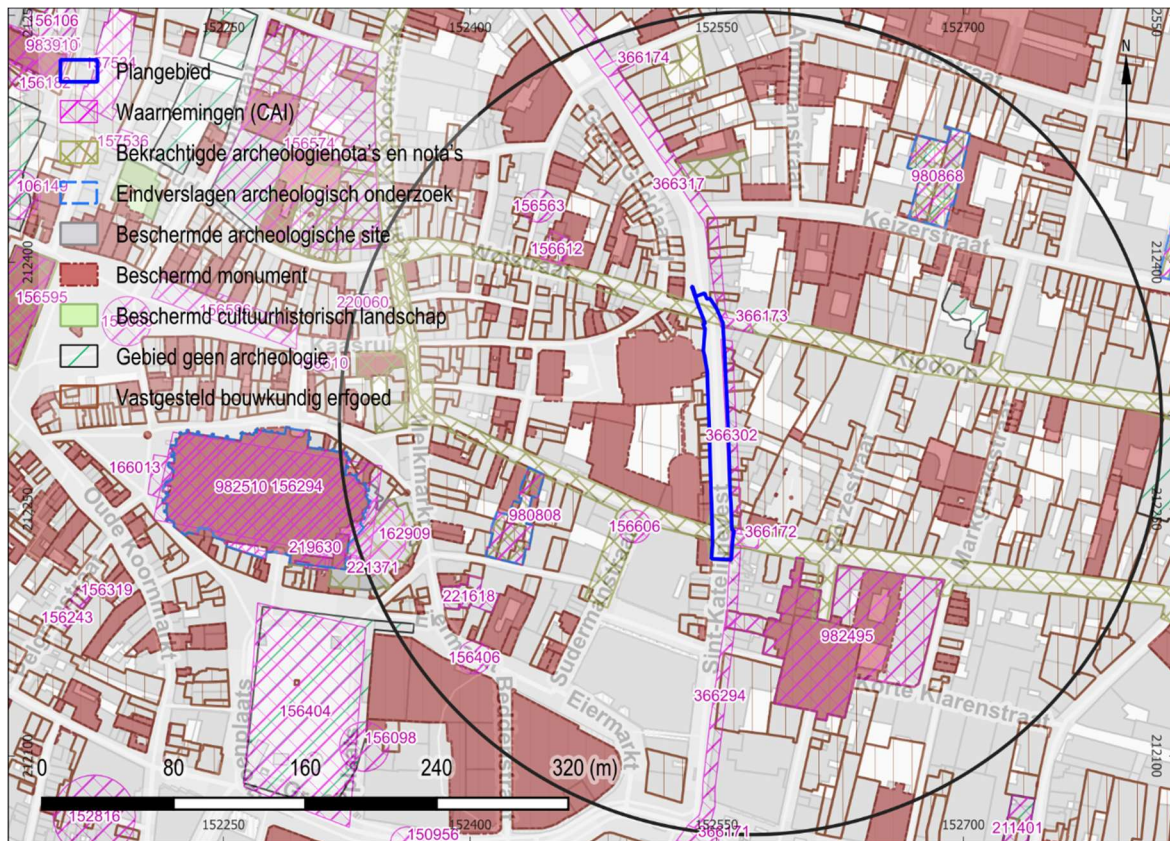

Figuur 24: Situering projectgebied op de orthofotomozaïek 2013-2015 (© geopunt)

1.2.3 Archeologisch kader

CAI meldingen

Voor het onderzoeksgebied zijn in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) van Onroerend Erfgoed de volgende archeologische waarden en ondergrondse bouwhistorische waarden vastgesteld (afb. 25):

Figuur 25: Situering projectgebied op de GRB-basiskaart met aanduiding van de CAI-polygonen (©Geopunt).

CAI nummer	datering	omschrijving
156294	Middeleeuwen	Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Opgraving (1987-1988; 1991): inhumatiegraven; waterputten die vermoedelijk bij de Romaanse kerk horen; laag met dierlijk botmateriaal uit de Volle Middeleeuwen.
156406	17 ^{de} eeuw	Opgraving Eiermarkt (1992): twee afvalputten.
156563	Middeleeuwen 16 ^{de} eeuw Onbepaald	Opgraving Copenolstraat (1994): afvalkuilen met laatmiddeleeuws materiaal; bakstenen afval- en beerputten uit de 16 ^{de} eeuw; keldermuren die wijzen op een vrij vroege verstening van de huizen.
156574	Steentijd IJzertijd Romeinse Tijd Middeleeuwen 16 ^{de} eeuw	Opgraving Koraalberg (1996-1997): enkele vuursteenfragmenten; enkele sporen uit de IJzertijd; romeinse paalkuilen; inhumatiegraven uit de Vroege tot Volle Middeleeuwen; laatmiddeleeuwse afvalkuilen, muurresten en waterputten; kelders en funderingen met één muurschildering uit de 16 ^{de} eeuw
156606	Middeleeuwen Nieuwe Tijd	Opgraving Sudermanstraat (1998): resten van een laatmiddeleeuwse woning; afvalkuilen uit de Nieuwe Tijd.

156612	17 ^{de} eeuw	Bouwarcheologisch onderzoek Wolstraat 25 (2000): muurbeschildering.
162909	16 ^{de} eeuw	Booronderzoek (2012) & geofysisch onderzoek (2013): grote uitbreiding van de kathedraal aan de koorzijde - Nieuwerck.
219630	Middeleeuwen	Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Opgraving (2012-2013): restanten Nieuwerck.
220060	Middeleeuwen	Opgraving Kaasrui (2015-2016): kelders en muren uit de Late Middeleeuwen.
221618	Middeleeuwen Nieuwe Tijd 18 ^{de} eeuw Nieuwste Tijd	Opgraving Melkmarkt 37-39 (2014): middeleeuwse kuilen; kelders en afvalputten uit de Nieuwe Tijd; 18 ^{de} -eeuws keldervertrek; oven die in gebruik was tot in de 19 ^{de} eeuw.
227072	Nieuwe Tijd	Vooronderzoek Korte Nieuwstraat 18, 20, 22 (2019): muurresten en een bakstenen waterciterne met tongewelf.
366171	Middeleeuwen	Meirpoort (13 ^{de} eeuw)
366172	Middeleeuwen	Sint-Katelijnepoort (13 ^{de} eeuw)
366173	Middeleeuwen	Wijngaardpoort (13 ^{de} eeuw)
366174	Middeleeuwen	Minnepoort (13 ^{de} eeuw)
366294	Middeleeuwen	Deel van de 13 ^{de} -eeuwse stadsvest.
366302	Middeleeuwen	Deel van de 13 ^{de} -eeuwse stadsvest.
366317	Middeleeuwen	Deel van de 13 ^{de} -eeuwse stadsvest.
366323	Middeleeuwen	Deel van de 13 ^{de} -eeuwse stadsvest.
980808	/	Werfbegeleiding Korte Nieuwstraat (2020): door nalatigheid van de aannemer werd slechts één fase van de werken begeleid. De diepte van de ingrepen bleef tijdens deze fase beperkt tot ongeveer 20cm -mv. Er werden geen relevante archeologische sporen en/of resten aangetroffen.
980868	Middeleeuwen Nieuwe Tijd	Werfbegeleiding Keizerstraat 15-19 (2019): projectgebied tussen de 13 ^{de} -eeuwse en de 16 ^{de} -eeuwse omwalling. Paalkuilen afkomstig van een 14 ^{de} -eeuwse schuur (pollenresten); sloopsporen uit de 15 ^{de} eeuw van het houten gebouw en enkele zandwinningskuilen; bakstenen structuren waaronder drie kelders met beerputten en een afvalkuil uit de 16 ^{de} eeuw.
982495	Bronstijd 16 ^{de} eeuw	Handelsbeurs Opgraving (2017): twee urnengraven uit de Bronstijd; enkele muurresten en vloeren die mogelijk afkomstig zijn van gebouwen ouder dan de handelsbeurs en resten van de handelsbeurs zelf.
982510	17 ^{de} eeuw 18 ^{de} eeuw 19 ^{de} eeuw	Onze-Lieve-Vrouwekathedraal Werfbegeleiding (2021): muurresten en aardewerk uit een puinrijke ophogingslaag; resten van begravingen die niet meer in situ waren.

Het plangebied is in een vastgestelde archeologische zone gelegen, namelijk de historische stadskern van Antwerpen. Rondom het plangebied zijn dan ook een grote hoeveelheid waarnemingen gekend uit de Centrale Archeologische Inventaris. In bovenstaande tabel worden enkel de waarnemingen binnen een straal van ongeveer 250m rondom het plangebied weergegeven. Het gaat om 23 waarnemingen, waarvan vier deels binnen het plangebied gelegen zijn of er aan grenzen. Het gaat om twee delen van de 13de-eeuwse stadsvest en twee poorten uit dezelfde periode (CAI 366172, 366173, 366294, 366302).

De oudste sporen die in de omgeving aangetroffen werden, dateren uit de Steentijd. Tijdens een opgraving aan de Lange Koepoortstraat en de Oude Beurs, kwamen enkele vuursteenfragmenten aan het licht (CAI 156574). Deze bevonden zich echter niet meer in de oorspronkelijke context. Tijdens deze opgraving werden ook enkele sporen uit de IJzertijd en paalkuilen uit de Romeinse Tijd aangetroffen. Verder werden inhumatiegraven uit de

Vroege – Volle Middeleeuwen, nederzettingsresten uit de Late Middeleeuwen en funderingsresten uit de 16de-17de eeuw opgegraven.

Aan de Handelsbeurs, ten zuidoosten van het plangebied, werden twee urnengraven uit de Bronstijd opgegraven (CAI 982495). In zones die niet ingenomen werden door kelders en andere diepe structuren, werd een middeleeuwse ploeglaag waargenomen. In deze zones werden ook enkele kuilen, karrensporen en een waterput uit de Volle of Late Middeleeuwen opgegraven. In de Late Middeleeuwen werd het terrein gefaseerd bebouwd. Er werden dan ook verschillende restanten van bebouwing teruggevonden.

De grote meerderheid van waarnemingen in de omgeving gaat over opgravingen en werfbegeleidingen. Tijdens deze onderzoek worden meestal sporen, structuren en andere resten van de middeleeuwse en nieuwtijdse stad. Af en toe worden ook oudere sporen en resten aangetroffen.

De stad Antwerpen is ontstaan uit de burchtzone en onderzoeken in deze zone hebben aangetoond dat de oudste versterking van de vroegmiddeleeuwse burcht uit een aarden wal met een houten palissade bestond. Deze Karolingische versterking werd rond het jaar 900 opgericht. Ter hoogte van de burcht werden ook resten uit de Steentijd aangetroffen en sporen van een Gallo-Romeinse nederzetting. Deze sporen en resten wijzen onder andere op het belang van landschappelijke en topografische context van de locatie, maar kunnen ook informatie opleveren in verband met de continuïteit in bewoning en dergelijke.¹⁷

Archeologienota's en nota's

De werken die besproken worden in deze archeologienota, vormen een uitbreiding op het project dat beoogt om de stadslus te vernieuwen. Er werd eerder al een archeologienota opgemaakt in verband met de werken aan de stadslus, die de Kipdorpbrug, Sint-Jacobsmarkt, Kipdorp, Wolstraat, Korte Koepoortstraat, Korte Nieuwstraat en Lange Nieuwstraat omvat. Op basis van het bureauonderzoek werd geconcludeerd dat verder archeologisch onderzoek binnen het projectgebied potentieel een unieke inkijk kan geven in de chronologie van de ontwikkeling van de stad. Het tracé strekt zich namelijk uit over vier verschillende fasen van de stadsontwikkeling. De verwachting werd laag ingeschat in verband met resten uit de Steentijd en IJzertijd, en hoog in verband met resten uit de Bronstijd, de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen. Voornamelijk de kans op het aantreffen van sporen van de vroegste stadsontwikkeling werd hoog ingeschat. Gezien de erg hoge verwachting aan archeologische resten en de aard van de werken, werd meteen een opgraving geadviseerd. De uitvoer van een voorafgaand proefsleuvenonderzoek is binnen de grenzen van het plangebied nagenoeg onmogelijk en bijkomend wordt minder hinder veroorzaakt door meteen voor een opgraving te opteren.¹⁸

¹⁷ Bellens, 2021.

¹⁸ Demeulemeester, 2022.

1.3 SYNTHESE FASE BUREAUONDERZOEK

1.3.1 Interpretatie en datering

Deze bureaustudie werd uitgevoerd naar aanleiding van de geplande werken aan de Sint-Katelijnevest te Antwerpen. De geplande werken bestaan uit het vernieuwen van de bestaande tramsporen, wegenis en riolering.

Landschappelijk is het plangebied op een iets hogere dekzandrug gelegen, waarop de vroegste kern van de stad gebouwd werd. Het plangebied omvat een deel van de Sint-Katelijnevest in de historische stadskern van Antwerpen. Het plangebied situeert zich meer bepaald op de grens tussen de eerste en de derde stadsuitbreiding. Dit betekent dat er een grote kans bestaat dat binnen het plangebied nog restanten aanwezig zijn van de omwalling die rond het jaar 1200 gerealiseerd werd. Ter hoogte van de kruispunten, in het noorden en het zuiden van het plangebied, kunnen ook nog restanten van de stenen Wijngaardpoort en Sint-Katelijnepoort (begin 13de eeuw) aanwezig zijn. In het noordelijk deel van het plangebied, ter hoogte van het kruispunt met de Wijngaardbrug, kunnen mogelijk zelfs nog restanten van 11de-eeuwse omwalling van de 'ruiendriehoek' aanwezig zijn.

Nadat de derde stadsuitbreiding gerealiseerd werd, werden de oude vesten, rond 1320, met de grond gelijk gemaakt en werd voor het eerst een weg aangelegd, naast de gracht. De poorten werden in de 16de eeuw gesloopt, toen de Spaanse vesting gerealiseerd werd. Het beschikbare kaartmateriaal bevestigt dat er binnen het plangebied reeds een weg aanwezig was in de 16de eeuw en dat de poortgebouwen voor 1565 reeds verdwenen waren. De straat wordt in de 16de eeuw geflankeerd door woonhuizen en/of handelspanden en in de 17de eeuw wordt de Carolus Borromeuskerk opgericht.

Vandaag de dag wordt de straat voornamelijk geflankeerd door gebouwen in second-empirestijl en Louis-Philippestijl, uit het midden van de 19de eeuw. Aan beide zijden van de weg zijn voetpaden aanwezig en er liggen tramsporen op beide rijvakken.

De geplande bodemingrepen bestaan uit het vernieuwen van de weg met voetpaden, de tramsporen en de riolering. De weg met tramsporen krijgt een dikte van 80cm en de voetpaden krijgen een dikte van 50cm. Deze structuren zullen niet dieper reiken dan de bestaande. Onder het rechter rijvak is ook reeds riolering aanwezig, waardoor de bodem op die helft van het terrein dieper verstoord is. Deze bestaande gemengde riolering zal gerenoveerd worden en zal na de werken enkel dienst doen als vuilwaterriolering. Onder het linker rijvak zal een nieuwe hemelwaterleiding aangelegd worden op een diepte tussen 1,18m -mv in het zuiden en 2,15m -mv in het noorden. Ter hoogte van het kruispunt in het zuiden van het gebied zal de leiding aangelegd worden in een sleuf van ongeveer 1,5m breed en net ten noorden van het kruispunt zal overgegaan worden naar een sleuf van ongeveer 2,1m breed. De aanleg van de nieuwe riolering zal vermoedelijk wel een bijkomende bodemverstoring opleveren.

In de omgeving werden al verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd, waarbij sporen en/of resten werden aangetroffen uit de Steentijd, de Bronstijd, de IJzertijd, de Romeinse Tijd, de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Het kan ook binnen het plangebied niet uitgesloten worden, dat er nog oudere resten uit de Metaaltijden of de Romeinse Tijd voorkomen. De kans is echter het grootst op het aantreffen van restanten van de middeleeuwse vesten en de latere bestrating.

Naar vermoeden zal enkel de aanleg van de nieuwe riolering onder het linker rijvak bijkomende verstoring opleveren en een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Het gaat om werken in een smalle sleuf, waardoor eventuele sporen mogelijk moeilijk interpreteerbaar zijn. De hoge trefkans maakt echter dat er toch een grote kenniswinst bekomen kan worden. Zo kan de bodemopbouw meer inzicht opleveren over de ontstaansgeschiedenis van de stad en kunnen de eventueel aanwezige sporen en resten meer informatie opleveren over de aanwezigheid en de bewaring van de vesten en/of de middeleeuwse weg.

Op basis van het bureauonderzoek wordt besloten dat verder onderzoek nodig is binnen een deel van het plangebied. Er wordt geadviseerd om meteen over te gaan tot de uitvoer van een opgraving/werfbegeleiding. Dit advies wordt verder toegelicht in het programma van maatregelen.

1.3.2 Verwachting en conclusies

De voor het bureauonderzoek opgestelde onderzoeksvragen kunnen als volgt worden beantwoord:

- *Zijn er mogelijk archeologische waarden in het plangebied aanwezig, en zo ja, wat is de specifieke archeologische verwachting?*

Op basis van bovenstaande synthese, kan besloten worden dat er binnen het plangebied een hoge verwachting geldt aan sporen en resten uit de Middeleeuwen. Het gaat dan voornamelijk over restanten van de middeleeuwse vesten en de latere middeleeuwse weg. Mogelijk kunnen er echter nog oudere sporen en resten binnen het gebied voorkomen.

- *Worden eventuele archeologische resten bedreigd door de geplande werkzaamheden?*

Het bodemarchief wordt voornamelijk bedreigd door de aanleg van een nieuwe riolering op een diepte tussen 1,18m -mv in het zuiden en 2,15m -mv in het noorden. De riolering wordt aangelegd in een sleuf van ongeveer 2,1m breed. De overige werken beperken zich tot het bestaande gabarit.

Hoewel het om een smalle sleuf gaat, kan toch een grote kennisvermeerdering bekomen worden. Zo kan een bodemprofiel al meer informatie opleveren over de ontstaansgeschiedenis van de stad en kan meer informatie bekomen worden over de conservering van het bodemarchief en daarmee samenhangend eventuele sporen en resten.

- *Is het plangebied voldoende onderzocht en zo nee, welke vorm van nader archeologisch onderzoek kan worden geadviseerd?*

De geplande werken kunnen een impact hebben op het kennispotentieel van eventuele archeologische waarden binnen het plangebied. Gezien de hoge trefkans en de aard van de werken, wordt geadviseerd om meteen over te gaan tot de uitvoer van een opgraving/werfbegeleiding. Het geadviseerde onderzoek zal verder toegelicht worden in het programma van maatregelen.

BIBLIOGRAFIE

LITERATUUR

Agentschap Onroerend Erfgoed, 2019: *Code van Goede Praktijk voor de uitvoering en rapportage over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren, versie 4,0*, Brussel.

Bellens, T., 2021: Het DNA van stadswording: De vroeg-stedelijke nederzetting van Antwerpen, late 9de – 11de eeuw, *SYNTAR nr. 5*, Brussel.

Demeulemeester, L., 2022: *Archeologienota, Verslag van resultaten, bureauonderzoek, Antwerpen Tramlus (prov. Antwerpen)*, Ingelmunster.

Jacobs, P., T. Polfliet, M. De Ceukelaire & G. Moerkerke, 2010: Kaartblad 15 Antwerpen, *Toelichtingen bij de geologische kaart van België, Vlaams Gewest*, Brussel.

Van Ranst, E. & Sys, C. 2000. *Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen*. Universiteit Gent.

KAARTMATERIAAL

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Graaf de Ferraris [1771-1778]

Atlas der Buurtwegen d.d. 1842

Topografische kaart van Vandermaelen d.d. 1846 – 1854

Popp-kaart d.d. 1842-1879

DIGITALE BRONNEN

www.geopunt.be

<https://dov.vlaanderen.be>

<https://cartesius.be>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

<https://loket.onroenderfgoed.be>

<https://id.erfgoed.net>

<https://geo.onroenderfgoed.be>

<https://www.antwerpen.be/>

<https://felixarchief.antwerpen.be/>

BIJLAGE

FIGURENLIJST

Figuur 1: Situering van projectgebied in ruime omgeving op de GRB-basiskaart (© geopunt)	4
Figuur 2: Situering projectgebied op de GRB-basiskaart (© geopunt)	4
Figuur 3: Foto's van de huidige situatie. Boven: noordelijk deel met aan de linkerkant de Sint-Carolus Borromeuskerk. Onder: zuidelijk deel met rechts het college. (©Google Street View)	7
Figuur 4: Situering plangebied op de orthofotomozaïek uit 2023 (©Geopunt)	8
Figuur 5: Doorsnede van de geplande wegenis met tramspoor en voetpaden. (Bron: opdrachtgever.)	9
Figuur 6: Rioleringsplan. (Bron: opdrachtgever.)	10
Figuur 7: Situering projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)	11
Figuur 8: Situering projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)	12
Figuur 9: Hoogteprofiel A-B.	12
Figuur 10: Hoogteprofiel C-D.	12
Figuur 11: Hoogteprofiel E-F.	12
Figuur 12: Situering projectgebied op de Tertiair geologische kaart (© geopunt)	13
Figuur 13: Situering projectgebied op de Quartair geologische kaart (© geopunt)	14
Figuur 14: Weergave van de verschillende stadsuitbreidingen van Antwerpen, met situering van het plangebied (blauw). (Bron: opdrachtgever.)	16
Figuur 15: Antwerpen omstreeks het begin van de 13de eeuw, met de situering van het plangebied in het blauw. (Bron: https://militairerfgoed.digipolisweb.be/node/228).	19
Figuur 16: Uitsnede uit de kaart van Antwerpen uit 1565 door Virgilius Bononiensis, met situering van het plangebied in het blauw. (Bron: https://dams.antwerpen.be/asset/M2MqqUJAPTtBlIFSQcxqptum)	20
Figuur 17: Uitsnede uit de kaart van Antwerpen uit 1649 door Joan Blaeu, met situering van het plangebied in het blauw. (Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Beleg_van_Antwerpen_%281646%29)	21
Figuur 18: Situering projectgebied op de Ferrariskaart (1771-1778) (© geopunt)	22
Figuur 19: Situering projectgebied op de Ferrariskaart (1771-1778) (© geopunt)	23
Figuur 20: Situering projectgebied op de Vandermaelenkaart (1846-1854) (© geopunt)	23
Figuur 21: Situering projectgebied op de topografische kaart uit 1950-1970 (© geopunt)	24
Figuur 22: Situering projectgebied op de orthofotomozaïek 1971 (© geopunt)	24
Figuur 23: Situering projectgebied op de orthofotomozaïek 1979-1990 (© geopunt)	25
Figuur 24: Situering projectgebied op de orthofotomozaïek 2013-2015 (© geopunt)	25
Figuur 25: Situering projectgebied op de GRB-basiskaart met aanduiding van de CAI-polygonen (©Geopunt).	26

CHRONOLOGISCH KADER

